

Helyismereti célú digitalizálás és a Nemzeti Digitális Könyvtár

Néhány általánossággal kell kezdenem. Azt hiszem, napjainkban évente meg kell tanulni egy-egy új intézmény nevét. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezek az intézmények létre is jönnek. Mindig lesznek olyan emberek, olyan szakmapolitikai vagy éppen politikai törekvések, akik és amelyek egy-egy újonnan felvetődő feladat megoldására új intézményt szeretnének létrehozni, ahelyett, hogy a meglévő intézményrendszer megerősítve, részben átalakítva szakszerűen és olcsón megoldaná a feladatot. A magyarországi könyvtári hálózat technikai fejlesztésének története, a modern digitális technika használatának elterjesztése bőven ismer ilyen példákat. Mi is tehát a „Nemzeti Digitális Könyvtár”? Egy szándék. Az a szándék, hogy a nemzeti könyvtár meg tudja felelni a rá vonatkozó törvényi előírásoknak, teljesíteni tudja a rá vonatkozó jogszabályokban megfogalmazott feladatokat.

Az írott kulturális örökség nemzeti számbavétele, nyilvántartása, megőrzése és szolgáltatása ugyanis jelentős részben az Országos Széchényi Könyvtár feladata. Az írott örökség digitális másolata csupán adathordozó kérdése, a dokumentum lényegét tekintve ugyanaz. Miért is kellene a digitális másolatok számbavételére, nyilvántartására, megőrzésére és szolgáltatására új intézmény? A magyarországi könyvtárak tökéletesen el tudnák látni ezt a feladatot. Ahogy az OSZK a papír alapú dokumentumok esetében munkamegosztásban dolgozik a könyvtárakkal, magától értetődik, hogy a digitális másolatokkal kapcsolatban sem tehet másként.

Ez a tény nem jelenti azt, hogy ne legyen Neumann Ház, ne legyen NAVA, NDA, Sulinet iskolakönyvtár, helytörténeti digitális gyűjtemények stb., stb. Azt azonban jelenti, hogy ugyanazt a dokumentumot kétszer ne digitalizálják, és a másolatból egy kerüljön fizikailag is a nemzeti könyvtárba, megőrzésre, nem szolgáltatásra. A nemzeti könyvtáron belül is két, nem mindenben azonos gyűjtemény épül: a Magyar Elektronikus Könyvtár és az úgynevezett OSZK Digitális Könyvtár. A megkülönböztetésük azért indokolt, mert ez utóbbi minden olyat is tartalmaz, amit nincsen jogunk internetre helyezni, szolgáltatni.

Az OSZK az elmúlt két évben az írott kulturális örökség digitalizálásával kapcsolatosan több alapvető dokumentumot hozott létre. Az egyik a saját digitalizálási stratégiája, a másik egy tézis-sor (több intézménnyel egyeztetve): *A közgyűjtemények a nemzeti kulturális örökség digitalizálásában* címet viseli*.

Ezekkel a dokumentumokkal már közelebb léphetünk a helyismereti célú digitalizáláshoz. Engedjék meg, hogy ne bizonygassam, mennyire fontosnak látom a helytörténeti és helyismereti kutatásokat, azok bibliográfiai feldolgozását, teljes terjedelmű hozzáférhetővé tételét. Nincsen összefoglalás, elméleti munka ezek nélkül a hangyamunkával összehordott, komoly felkészültséggel összefoglalt ta-

---

* Megjelent: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2004. 7. sz., 3–5. p.

nulmányok, monográfiák nélkül, nincsen igazi nemzeti könyvtár (és nemzeti digitális könyvtár) ezek nélkül a helyismereti gyűjtemények nélkül. Ha mégis lenne, az olyan is volna.

A továbbiakban az OSZK következő öt éves stratégiai tervének néhány olyan elemét emelném ki, amelyeknek megvalósítása a helyismereti gyűjteményekkel való rendszeres együttműködés nélkül nem lehetséges. Beszélni fogok tehát:

- a MOKKA kiterjesztéséről,
- az országos humán szakirodalmi bibliográfiai adatbázisról,
- a Nemzeti Elektronikus Periodika Archívumról,
- az országos képeslap adatbankról,
- a Magyar Könyvtári Minerva programról és
- a Kárpát-medence nyomdászai adatbankról.

Míndez nem jelenti azt, hogy egyéb területeken, programokban ne kellene együttműködnünk, legyen szó bibliográfiai munkáról vagy teljes szövegű digitalizálásról.

A MOKKA kiterjesztése

A saját katalógus retrokonverziója mellett az országos nyilvántartások az első körben hozandók létre az interneten. Ha ugyanis nem tudjuk, hogy mi jelent meg egyáltalán, mit birtoklunk mint írott kulturális örökséget, akkor nagyon sok és nagyon súlyos gondokat okozunk. Nem arról van szó ugyanis, hogy a felhasználónak kevesebb lesz az információja, hanem arról, hogy – tetszik, nem tetszik – ami az interneten elérhető, az felértékelődik. Ha csak az utóbbi évtizedekről talál az olvasó adatokat, akkor azt hiszi, hogy az utóbbi generációk sokkal jobbak, mint elődeik. Metaadatok szintjén nagyon gyorsan számot kell adnunk kulturális örökségünkről. Ezután kell digitalizálni az egyes darabokat (szöveg, kép, film, hang).

A MOKKA tehát nem egyszerűen egy közös katalógus: a nemzeti könyvtár katalógusai és nyilvántartásai kiegészülve a csatlakozó könyvtárak katalógusrekordjaival; a magyarországi kulturális örökség könyvtárakban őrzött részének nyilvántartása, a hozzáférés legfontosabb adataival. Olyan dokumentumok pedig, amelyeket az OSZK nem őriz, leginkább a helyismereti gyűjteményekben találhatóak. Nem csupán könyvek, folyóiratok, diáklapok, hanem plakátok, műsorfüzetek, halotti értesítők, képeslapok és más ezernyi aprónyomtatvány, dokumentumfilm, hanganyag.

Az országos humán szakirodalmi bibliográfiai adatbázis

Azt hiszem, kevés ember gondolja azt – bár már találkoztam néhányal –, hogy az egyes tudományterületek műveléséhez nem kell ismerni azt, amit az elődök írtak. A bibliográfiai számbavétel különösen fontos a történeti diszciplínák művelői számára. A könyvtárosok pedig a kérdést – kell vagy nem? – fel sem tehetik maguknak. Köreinkben nem kérdéses, hogy szükség van egy országos humán szakirodalmi adatbázisra, és azt sem vitatja senki, hogy ezt csak a könyvtárak

együttműködésével lehet megvalósítani. Az adatbázis a Magyar Országos Közös Katalógus (MOKKA) keretprogram része, kiegészíti a könyvek, a periodikumok, a régi könyvek, a kéziratok és a CD-ROM-ok közös nyilvántartását.

A továbbiakban néhány olyan közhelyet fogalmazok meg szakszerűtlen kifejezésekkel, amely talán bosszantja a profi bibliográfust, de a szakszerűség öncélként a mi esetünkben szakmai közösségünk elszigeteltséghez, a produktumot tekintve használatlansághoz vezet. Most tehát egy átlagos olvasó szempontjából próbálom elmondani, milyen humán szakirodalmi bibliográfiai adatbázist szeretnék. Meggyőződésem, hogy egy jó könyvtáros szempontjai ettől nem térhetnek el.

Az első kérdés, amelyet a könyvtárosnak is meg kell fogalmaznia a munka elkezdése előtt az, hogy ki használja majd és milyen céllal ezt az adatbázist. A kutató, az olvasó és csak ő utánuk az a könyvtáros, aki az előbbi kettőt segíti az adatbázis használatában. Az adatbázisnak tehát olyannak kell lennie tartalmában és formailag, hogy azt egy tájékozott olvasó akár könyvtáros segítségével és külön betanulás nélkül is használhassa. A használat célja: bibliográfiai ismeretszerzés, olyan adatok megszerzése, amelyek segítségével megtalálható egy-egy szakterületre vonatkozó szakirodalom. Ki, mit írt egy témáról, és amit írt, melyik nyomtatott médiumban, vagy – ha nincsen nyomtatott változata – melyik nyilvánosan és ingyenesen elérhető teljes szövegeű adatbázisban olvasható? Ezen kívül minden kiegészítő adat – egy bibliográfiai adatbázisban – érdektelen az olvasó számára.

Mit tartalmazzon az adatbázis? Minden humán tudományra vonatkozó bibliográfiai adatot. A meglévő adatbázisok anyagát – ezek közül a legnagyobbak az IKER, a MANCI, a hungarika információ, a tematikus és helyismereti bibliográfiai adatbázisok –, a humán szakirodalmi bibliográfiákat és a humán szakmai folyóiratok repertóriumait.

Hogyan készüljön az adatbázis? Alapuljon a könyvtárak együttműködésén, és egészüljön ki a folyóirat-kiadók és a szakmai bibliográfiákat készítő műhelyek speciális ismereteivel. A meglévő, már adatbázisba szervezett rekordokat egyetlen adatbázisba kell konvertálni. A retrospektív építkezés: a megjelent szakmai bibliográfiákat és a folyóiratok repertóriumait ugyanebben a rendszerben kell rögzíteni (nagyon gyorsan). Mindegyik tartalmaz olyan külön információt, amelyet a másik nem, így a duplumok kiszűrésekor ezek az információk nem veszhetnek el. A kurrens adatbázis-építés alapját a könyvtárak folyamatos együttműködése teremti meg: a könyvtárak felosztják egymás közt a repertorizálandó periodikumokat, és azokat teljes egészében, tehát hiánytalanul, nem válogatott módon, de könyvtáros elvek szerint tárják fel. Az egyes szakmai bibliográfiákkal foglalkozó műhelyek – számos esetben ugyancsak könyvtárak: helyismereti bibliográfiák, saját dolgozók szakirodalmi adatbázisai stb. – a bibliográfiai rekordokat elvihetik, és elvégezhetik a saját szakmájuknak megfelelő tartalmi feltárást. Így speciális szakterületi adatbázisokat építhetnek. A „nyers” rekordokért cserébe az adatbázis kéri a szakmaspecifikus tartalmi feltárást eredményét.

Milyen technikai háttérrel készüljön és működjön ez az adatbázis? Olyannal, amely lehetővé teszi a már most nagyon sokféle rendszerrel való kommunikációt

és adateserét. Tehát legyen szabványos (informatikailag és könyvtáros szempontból is). A humán szakirodalmi bibliográfia azonban formailag nem nemzeti bibliográfia (tartalmilag természeténél fogva az). Olyan szabványos könyvtári formát kell tehát választani, amely legközelebb áll a felhasználó természetes gondolkodásához, és a leggyorsabb könyvtárosi munkát teszi lehetővé. És olyat, ami már megvan, és nem kell öt-tíz évet várni, amíg meglesz. Nem kell részletezőbbnek lennie a leírásnak, mint egy jól szerkesztett folyóirat jegyzetében. A központi adatbázis az OSZK-ban működjön, tartalmilag feleljen érte a könyvtár tudományos igazgatója, működtetéséért az informatikai igazgató. Építésében vehessenek részt (ez technikai feltétel is) az Országos Dokumentum-ellátó Rendszer (ODR) könyvtárai, és folyamatosan bővüljön a kör abban az ütemben, ahogy a MOKKA tagkönyvtári köre bővül. A nem könyvtáros résztvevők szabadon csatlakozhatnak, amennyiben az adatbázis építéséhez is hozzájárulnak. Az akadémiai intézetek bibliográfiai osztályai az egyes szakterületekre vonatkozó cikkek tartalmi feltáráshoz járulnak hozzá, de lehetővé kell tenni, hogy maguk a folyóirat-szerkesztőségek is csatlakozhassanak a rendszerhez: ők maguk írják be elsőként a rekordot és azokat a tartalomra vonatkozó fogalmakat, amelyekről a cikkek szólnak (ők biztosan olvasták is).

Kilépve most az olvasó szerepéből, szeretném hozzátenni, hogy az adatbázis mögött ugyanazoknak a kontroll fájloknak kell működni, mint amelyeknek el kell készülni a MOKKA valamennyi adatbázisa számára (személy- és helynevek, fogalomtár –, a cikkek tartalmazó folyóiratokat kiadó testületek neveit itt nem kell feltüntetni, arra van a periodikumok központi nyilvántartása). A fogalomtár lehetőleg ne legyen egy százharmincharmadik, használjuk – majd, mert még a láthatáron sincsen – a Nemzeti Digitális Archívum (NDA) számára készültet.

A Nemzeti Elektronikus Periodika Archívum

A MEK két éve folyó programja, hogy összegyűjtse és szolgáltatassa az elektronikusan megjelenő periodikumokat. Közben számos folyóirat digitalizálása előrehaladt, köztük a ritka, nehezen hozzáférhetőké is. Fontos lenne, hogy ezek is elhelyezést nyerjenek a MEK állományában. A LIBINFO és a könyvtárközi kölcsönzés olyan szolgáltatások, amelyek rengeteg cikk digitális másolatát hozzák létre. A közeli jövőben meg kell tudni szerveznünk azt, hogy a LIBINFO archívumban lehetőleg valamennyi elkészült másolatot is elhelyezzük, ugyanígy egy másolatot kapjon a MEK is. A hazai folyóiratok digitalizálásának koordinálására a MEK erősítést fog kapni, így talán jobban figyelhetünk egymásra, elkerülhetjük a felesleges dupla munkát.

A helyismereti lapok közleményei iránt jelentős igény mutatkozik. Viszonylag sok kérdést digitalizált másolat küldésével válaszolunk meg. A jövőben figyelniünk kell arra, hogy a területileg illetékes helyismereti gyűjtemény is kapjon egyet a bármely céllal elkészült digitális másolatból. A másolatok kölcsönös küldésével nagy lépést tehetünk a tájékoztató munka hatékonyságának növelésében. Fontos azonban figyelni arra, hogy az egyes cikkek másolata mellé megfelelő metaadat készüljön, és nem kevésbé arra, hogy a nyilvános szolgáltatásra (és többszörözésre) való jogosultságot a digitalizáló könyvtárnak kell megszereznie.

Az országos képeslap adatbank

A film, a televízió és az internet egy újabb képi kultúrát teremtett. A képi információk iránti érdeklődés fokozódott, az ifjú generációk tagjai közül sokan jobban is értik a képet, mint az írott szöveget. Ráadásul a képeslap, a plakát, a reklámananyag-gyűjtemények látványosak, a pénzeszközök birtoklóit és akinek „adatott hatalom” az elosztásukra, könnyebben biztosítanak eszközöket ezek digitalizálására, mint mondjuk, egy katalógus-retrokonverzióra. Sorra jelennek meg a különböző városok, területi egységek képeslap-gyűjteményei CD-ROM-on, az interneten. A nemzeti könyvtár is digitalizálja képeslapgyűjteményét. Persze annyi pénzt nem tudunk szerezni, hogy valamennyi darab megjelenhessen digitálisan is. Fontos lesz a jövőben az ilyen tevékenységek koordinálása: számos képeslap csak a helyismereti gyűjteményben, számos csak a nemzeti könyvtárban található. Azt hiszem, érdemes együtt dolgozni.

A képeslap természetesen csak egyetlen példa. Bármelyik kisnyomtatvány-típuszt említhettem volna. Lehet szó plakátról, műsorfüzetekről, halotti értesítőkről vagy reklámokról. A lényeges: metaadat nélkül értelmetlen dolog a digitalizálás, a metaadat pedig szabványos kell, hogy legyen.

A Magyar Könyvtári Minerva-program

A nemzeti könyvtárban a következő öt évben szeretnénk szolgálatba állítani egy könyvtártörténeti szakértői rendszert. Ez szándékaink szerint olyan interaktív adatbázisok összessége lenne, amelynek segítségével megismerhetők lesznek a magyarországi könyvtárak az első gyűjtemény megalakulásától napjainkig. Korszakonként más-más nagyságú könyvgyűjteményt nevezünk majd könyvtárnak, de egyetlen könyvtárról a következő adatokat szeretnénk megtudni: hivatalos neve(i), fenntartója/tulajdonosa, vezetői, személyzete, állománya, tudományos tevékenységének közzétett adatai. Napjaink könyvtári statisztikája is kiegészülne, és a könyvtártörténeti kutatások hosszú évekre feladatot nyernek. Mintaképpen Voit Krisztina vezetésével elkészült az 1936 és az 1952 közti időszak, a Minerva 1936 előtt régóta megjelent. György Aladár 1884-ben pillanatfelvételt készített Magyarország köz- és magánkönyvtáiról, a könyvtártörténet hézagosan ugyan, de lefedi az 1750–1867 közti időszakot. A Mohács utáni bő két évszázad az ERUDITIO adatbázisban (www.eruditio.hu) megismerhető, persze kiegészítésre szorul. A Mohács előtti időket pedig a Bibliotheca Hungarica (Csapodi Csaba munkája) kiegészítésével szeretnénk lefedni.

Az egyes helyi könyvtárakra vonatkozó adatok összegyűjtése elképzelhetetlen a helyismereti könyvtárosok aktív közreműködése nélkül. Különösen a vonatkozó szakirodalom tételeinek az összegyűjtése nehézkes a konkrét város ismerete nélkül. Ezek megbújnak a várostörténeti szakirodalomban, sokszor más tárgyú tanulmányok néhány oldala foglalkozik csak a könyvtártörténettel. Vagy éppen a helyi ünneppsorozatról kiadott reklámananyag egy-egy oldala közöl érdekes adalékot a gyűjtemény történetével kapcsolatban. Ezeket csak a helybéli, a helyismeret iránt kellően motivált személy tudja igazán összegyűjteni.

A Kárpát-medence nyomdászai adatbank

Az említett Könyvtári Minervának is része, de a teljes retrospektív nemzeti bibliográfia számára nélkülözhetetlen az a munka, amelyet néhány éve kezdtünk el az OSZK-ban. A *Clavis typographorum regionis Carpaticae 1473–1948* programban első lépésben regisztrálunk minden nyomdászt. Persze nemcsak a nevét és tevékenységi idejét, hanem nyomdájának, kiadójának elhelyezkedési adatait a történetére vonatkozó irattári jelzetekkel, szakirodalommal együtt. A későbbiekben ez az anyaggyűjtés kiegészülne a családok történetére vonatkozó anyaggal, illetve a nyomdászok körét bővítenénk a „könyves emberek” irányába. Így a könyvtárosok mellett a nyomdászok, a könyvkereskedők, a könyvkötők is egyetlen rendszerben ismerhetők meg.

* * *

Nagyon fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy mindezek a programok alapkatás jellegűek. A legapróbb levéltári, irattári és szakirodalmi adat is fontos lehet, hiszen egy olyan rendszerbe épül be, ahol biztosan kiegészülnek a helyi ismeretek az országos gyűjteményekből származó adatokkal és viszont. A jövő év tavaszára ki kell alakítanunk írásban is a nemzeti könyvtár stratégiai tervét a 2005–2008 évekre. A helyismereti gyűjteményekkel való együttműködés számos ponton látható lesz ebben.

Az alap kutatások folytatása (vagyis a saját állomány tudományos eszközökkel való feltárása), a tudományos műhely és a modern szolgáltató üzem jelleg együttes megmutatása a vezérfonala lesz ennek a dokumentumnak.

Befejezésül hadd utaljak újra az említett tézisekre, amelyekben a közgyűjteményeknek a nemzeti kulturális örökség digitalizálásában betöltött szerepét próbáltuk meg átgondolni. A közgyűjtemények egyik legnagyobb felelőssége az, hogy a rájuk bízott vagyont megtartsák közösségi vagyonnak. Soha nem lesz annyi közpénz, amennyi a teljes örökség digitalizálásához kell. A folyamatba be kell vonni a magánéletet. Ha azonban a digitalizálási módszereket úgy választjuk meg, hogy kénytelenek legyünk elfogadni a „tulajdont a hozzáadott értékért cserébe” inkább szlogent, mint elvet, akkor utódaink elköszönhetnek kulturális örökségüktől. A helyismereti gyűjtemények, akárcsak az országos nagy intézmények, úgy alakultak ki történetük folyamán, hogy magánvagyonokat adtak át közösségi tulajdonba. Vagy átvettek vagy elvettek. Igen, de a közgyűjtemények ezeket megőrizték. A „mi lett volna ha?” kérdés történetileg nem felvethető. A történelem azt bizonyítja, hogy a magánvagyonok nem bizonyultak időtállóaknak.

Ahhoz tehát, hogy az egyedi dokumentumokat őrző gyűjteményeink digitális másolataihoz esélye legyen örökösainknek hozzáférni, azokat létre kell hozni, és meg kell tartani közgyűjteményekként. A Nemzeti Digitális Könyvtár Magyarország helyismereti digitális könyvtára. Ezt csak a magyarországi és a magyar könyvtárak együttműködése hozhatja létre. Ha felépítésében a szabványosságra és a jogszerűsége vonatkozó előírásokat betartjuk, akkor teljesíthető lesz az előbbiekben megfogalmazott kívánalom is, tudniillik a következő generációk is okulásul használhatják majd.

Monok István